

УДК 930.25:929Лебедев(477):531/534

Світлана Старовойт,

канд. іст. наук,

зав. відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ
А. О. ЛЕБЕДЕВА В ІНСТИТУТІ АРХІВОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Стаття присвячена особовому архівному фонду академіка НАН України А. О. Лебедева. Розглянуто історію формування фонду, зроблено огляд його документів та проаналізовано їх видовий склад і змістове наповнення. Доведено, що комплекс особових документів А. О. Лебедева має високий ступінь інформативності і може бути використаний як джерельний масив для наукових досліджень у галузі вивчення історії розвитку академічної науки в Україні у всіх її аспектах та біографістики.

Ключові слова: документ, особовий архівний фонд, Національна академія наук України, А. О. Лебедев.

Академік НАН України Анатолій Олексійович Лебедев (1931–2012) – знаний в Україні та поза її межами вчений у галузі механіки деформівного твердого тіла, міцності матеріалів та елементів конструкцій, один з провідних фахівців Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України. Його доля пов’язана з інститутом з 1960 р., коли вчений розпочав навчання в аспірантурі установи, що на той час мала назву Інститут металокераміки та спецсплавів АН УРСР. Після захисту дисертації на ступінь кандидата технічних наук (1963 р.) він працював на посадах молодшого та старшого наукового співробітника, завідуючого відділом і лабораторією, головного наукового співробітника. Вдало поєднував науково-дослідну діяльність з викладацькою у своїй альма-матер – Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут».

Велику частину свого часу А. О. Лебедев присвячував науково-організаційній діяльності, беручи участь у роботі таких наукових об’єднань, як Національний комітет України з теоретичної та прикладної механіки (заступник голови), Наукова рада «Механіка деформівного твердого тіла»

НАН України (заступник голови), Науково-експертна рада Міністерства освіти та науки України за фаховим напрямом «Механіка», секція Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, Міжвідомча науково-технічна рада з підвищення надійності та довговічності машин і споруд (голова секції). Займався видавничою діяльністю: був членом редколегій наукових журналів «Проблеми прочности» та «Фізико-хімічна механіка матеріалів».

А. О. Лебедев – автор понад 500 наукових праць, в тому числі 25 монографій, три з яких перевидано за кордоном, понад 50 патентів і авторських свідоцтв, низки підручників і довідників. Його наукові здобутки відзначено науковою спільнотою та державою. Вчений – лауреат Державної премії України та СРСР в галузі науки і техніки (1982, 1997), премій НАН України імені С. П. Тимошенка та Г. С. Писаренка (2004, 2011). 2001 р. А. О. Лебедеву було присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Також вчений відзначений орденом «Знак Пошани» (1975) та п’ятьма медалями. Тому не викликає сумніву, що збереження його наукової спадщини є дуже важливим для української науки, історії та культури. Метою цього дослідження є висвітлення історії формування фонду А. О. Лебедева в Інституті архівознавства НБУВ, аналіз видового складу включених до нього документів та їхнього інформаційного потенціалу для подальших наукових досліджень.

Формування особового архівного фонду вченого відбувалося протягом 2012–2015 рр. і його основою став комплекс документів, що утворився в процесі життя і діяльності вченого. На першому етапі роботи було ініційовано створення в Інституті проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України, де працював вчений, комісії з його наукової спадщини. Така практика є ustalеною в діяльності Інституту архівознавства НБУВ, спрямованій на формування архіву української академічної науки і поповнення Національного архівного фонду. Відбір документів вченого за місцем роботи проводився співробітниками Інституту архівознавства НБУВ протягом 2012–2013 рр. До цього процесу був залучений учень А. О. Лебедева Віктор Петрович Ламашевський – завідувач одного з відділів у Інституті проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України. У декілька етапів було переглянуто і відібрано значну кількість документів з науково-дослідної та науково-організаційної діяльності А. О. Лебедева в інституті: наукові праці, представлені статтями та доповідями і робочі матеріали до них, звіти про наукові розробки А. О. Лебедева або виконані під його

безпосереднім керівництвом, документи про участь вченого у наукових з'їздах, конференціях та симпозиумах, листування А. О. Лебедева з різними установами про надання консультаційної допомоги, перспективу співпраці у наукових дослідженнях та багато інших.

Оригінальні біографічні документи вченого – дипломи про навчання та присудження наукових ступенів і звань, документи про нагородження, посвідчення та членські квитки тощо надійшли до Інституту архівознавства НБУВ 2015 р., коли вже було розпочато впорядкування та наукове описування матеріалів фонду. Згадані документи люб'язно передала дружина вченого Зоя Євгенівна Лебедева. Варто згадати, що з обох джерел комплектування до складу фонду було передано значну кількість фотодокументів, які ілюструють як науково-дослідну і педагогічну діяльність вченого, так і його приватне життя. Таким чином, було остаточно сформовано особовий архівний фонд № 420 «Лебедев Анатолій Олександрович (01.02.1931–28.03.2012) – вчений у галузі механіки, академік НАН України (1988)».

Загальний масив сконцентрованих у складі фонду документів налічував понад 200 сантиметрів розсипу. Після його впорядкування та наукового описування у фонді представлено 2252 документи за 1944–2011 рр., які об'єднано за тематичною та хронологічною ознаками у 266 справ. Оскільки документи А. О. Лебедева надзвичайно різноманітні за тематикою та видами, їх було систематизовано за шістьма основними розділами: «Наукові праці і робочі матеріали до них», «Біографічні документи», «Документи з діяльності», «Листування», «Фотодокументи» та «Матеріали, зібрані фондоутворювачем». Кількісно найбільшим є розділ, що об'єднує наукові праці А. О. Лебедева та робочі матеріали до них. До нього увійшло 115 справ з документами за 1961–2011 рр., серед яких, зокрема, окремі розділи двох колективних монографій – «Механическое поведение материалов при различных видах нагружения» (2000; у співавторстві з В. Т. Трощенком, В. А. Стрижалом та ін.) та «Теории прочности и пластичности» (2006; у співавторстві з Б. І. Ковальчуком та П. П. Лепіхіним) [1].

Значну групу в цьому розділі складають наукові статті, написані та опубліковані вченим у різних вітчизняних і зарубіжних періодичних та продовжуваних виданнях, наприклад, у журналі «Проблеми прочности», який видається на базі Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України. У фонді представлено 33 статті, опубліковані у журналі протягом

1970–2012 рр. [2]. Цікавий той факт, що журнал був заснований 1969 р., тобто А. О. Лебедев почав друкувати в ньому свої наукові праці від самого початку і залишився вірним цьому виданню до останніх років свого життя. У фонді також є низка статей, опублікованих вченим протягом 2002–2008 рр. у англійській версії згаданого журналу – «Strength of Materials» [3]. Крім того, представлено статті, що вийшли друком у таких виданнях, як: «Acta Astronautica», «Вопросы механики твердого тела и системы твердых тел», «Высокие давления и свойства материалов», «Моделирование в механике», «Доповіді АН УРСР» [4] та багатьох інших. У процесі впорядкування документів не вдалося точно встановити час опублікування низки статей вченого, тому існує велика імовірність, що серед цього комплексу праць є і неопубліковані матеріали. Підтверджує таку можливість і аналіз бібліографії вченого, опублікованої у 2011 р. у серії «Біобібліографія учених України» [5].

Згаданий масив джерел досить важливий для подальшого дослідження постаті А. О. Лебедева як вченого. Проблеми, підняті автором у працях, яскраво ілюструють його наукові інтереси в різні періоди діяльності, наприклад, його зацікавлення різними аспектами механічних властивостей матеріалів при складно напружених станах (дослідження критеріїв міцності в умовах низьких температур, пластичних деформацій і руйнування конструкційних матеріалів, розроблення методів визначення еквівалентних напружень для проведення розрахунків на міцність) у 1970–1980-ті рр., зосередження на розроблення обладнання для механічних випробувань матеріалів при складно напружених станах у більш пізній період, звернення до питань розроблення експериментальних моделей деформування метастабільних матеріалів, питань накопичення пошкоджень в деформівних матеріалах та розроблення методологічних і методичних питань оцінки руйнування деформівних матеріалів у 2000-ні рр.

До цього розділу включено також комплекс робіт зі створення новітніх методів оцінки міцності та довговічності елементів конструкцій сучасної техніки, представлений на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки 1997 р. [6]. Значну групу складають опубліковані і неопубліковані доповіді та тези доповідей (понад 40 документів). Вони були виголошені вченим на українських та зарубіжних міжнародних наукових конференціях, серед яких – Міжнародна конференція з питань механічної поведінки матеріалів 1995 р. у Гаазі (Нідерланди), Міжнародна конференція по несучих сталевих конструкціях 1997 р. у Брно (Чехословаччина),

Міжнародна конференція «Мікромеханіка пластичності, руйнування та супутніх явищ» у Тамбові (РФ), Міжнародна конференція «Композитні матеріали і технології» в Дурбані (Південна Африка) та багато інших [7].

Кількісною групою (50 документів) представлені у фонді патенти, авторські свідоцтва та описи винаходів, як розроблені А. О. Лебедевим одноосібно, так і в співпраці з іншими науковцями протягом 1961–2012 рр. Серед них – свідоцтво на зразок для випробування матеріалів при пласкому напруженому стані нової еліпсоїдної форми, який дозволив значно розширити діапазон можливих співвідношень головних нормальних напруг, що впливають на дослідний зразок матеріалу, колективне авторське свідоцтво А. О. Лебедева, Ф. Ф. Гігіняка та М. В. Новикова на установку для випробування матеріалів при складному напруженому стані в умовах низьких температур (1969), яка була розроблена спеціально для дослідження поведінки матеріалів в умовах космічного простору, ціла низка свідоцтв у співавторстві з М. Р. Музикою на пристрої для випробування матеріалів та їх пласких зразків в умовах двохвісного розтягнення (1978–1982). Інша група авторських свідоцтв отримана на способи визначення властивостей матеріалів та міцності конструкцій. Такими є колективні свідоцтва у співавторстві з М. Г. Чаусовим та Ю. Л. Євельким на спосіб визначення спротиву листового матеріалу до розповсюдження тріщин (1988) та у співавторстві з Ф. Ф. Гігіняком та О. К. Шкодзінським на спосіб визначення пружнов'язкопластичних характеристик металевих матеріалів при статичному навантаженні (1988) та багато інших. А. О. Лебедев надавав значну увагу питанням патентування і, не перекладаючи їх вирішення на фахівців патентних відділів, сам активно працював у Всесоюзній патентно-технічній бібліотеці. У складі фонду представлено його читацький квиток до згаданої бібліотеки [8].

Ще одну велику групу документів у цьому розділі складають рецензії та відгуки А. О. Лебедева на наукові праці різних вчених, дисертаційні дослідження та автореферати дисертацій, до якого як до провідного спеціаліста з питань механіки деформівного твердого тіла дуже активно зверталися з проханнями дати фахову оцінку працям [9]. Частина представлених рецензій виконана вченим у рамках його діяльності у складі редакційних колегій видань або як одного з організаторів міжнародних наукових конференцій та симпозіумів. Загалом у фонді представлено понад 600 таких документів.

До розділу, сформованого з біографічних документів, увійшло

54 справи з документами за 1948–2012 рр. Серед них – свідоцтво про народження вченого, диплом про закінчення Київського політехнічного інституту, оригінали документів про присудження наукових ступенів кандидата та доктора технічних наук, про присвоєння вчених звань – атестати старшого наукового співробітника і професора [10]. Цікавими для дослідників будуть комплекси документів про висунення кандидатури А. О. Лебедева до складу членів НАН України та дипломи члена-кореспондента і академіка [11].

У масиві біографічних документів представлено також низку характеристик вченого (8 документів), біографічних довідок (11 документів), автобіографій, особових листків з обліку кадрів та анкет (7 документів), довідок про наукову, науково-організаційну і громадську діяльність (3 документи) [12]. Трудова діяльність вченого прослідковується за такими документами, як службові перепустки, довідки про роботу в Київському політехнічному інституті, Інституті проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України [13]. В цьому ж розділі є документи про визнання значних наукових здобутків А. О. Лебедева науковою спільнотою та державою. Це список державних нагород, якими він був відзначений, низка почесних грамот (9 документів), документи про представлення А. О. Лебедева на здобуття державних та іменних премій, дипломи лауреата Державної премії України та СРСР в галузі науки і техніки (1982, 1997), премій НАН України імені С. П. Тимошенка (2004) та імені Г. С. Писаренка (2011) [14].

Серед документів про членство А. О. Лебедева або участь у роботі різних наукових організацій і товариств є свідоцтва про обрання його до складу Нью-Йоркської академії наук, Міжнародної асоціації матеріалознавців (ASM), дипломи та посвідчення академіка Міжнародної академії стандартизації та Санкт-Петербурзької академії наук з проблем міцності, посвідчення члена Українського товариства з механіки руйнування матеріалів і Наглядової ради Одеської державної академії технічного регулювання та якості [15].

Частина документів цього розділу висвітлює приватне життя А. О. Лебедева та його дружні стосунки з колегами по роботі. До таких належать: посвідчення водія, закордонні паспорти, квиток товариства мисливців та рибалок, довідка про роботу у підлітковому віці протягом травня–жовтня 1945 р. в радгоспі ім. Войкова Гороховецького району Володимирської області (РФ), дружній шарж-колаж, підготовлений

колегами вченого, з нагоди нагородження його Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР та інші [16]. Комплекс вітальної кореспонденції з нагоди ювілеїв вченого, свят та знаменних дат загальною кількістю понад 80 документів містить такі види документів, як листи, вітальні адреси, статті, телеграми, листівки, вірші та інші [17].

Документи з діяльності вченого об'єднано у складі 27 справ. Хронологічно вони охоплюють період 1967–2010 рр. У цій групі документів є значна кількість тих, що відображають науково-дослідну та організаційну діяльність вченого в Інституті проблем міцності імені С. П. Тимошенка НАН України: звіти про виконання науково-дослідних робіт під керівництвом А. О. Лебедева чи його участь у таких дослідженнях, в тому числі і в спільних проектах з вітчизняними та зарубіжними установами і організаціями, про роботу на посаді завідувача відділу статистичної міцності і пластичності, роботу з молодими науковцями [18].

Представлені також документи про участь вченого у роботі Наукової ради з проблеми «Механіка деформівного твердого тіла» НАН України, Національного комітету України з теоретичної та прикладної механіки та Національної ради України з проблеми «Фізико-хімічна механіка матеріалів», Національного комітету СРСР з теоретичної і прикладної механіки, Міждержавної ради з фізики міцності і пластичності матеріалів, експертної комісії ВАКу України [19].

Одна з найбільших за обсягом група документів стосується участі А. О. Лебедева у різних наукових заходах – конференціях, симпозіумах, семінарах, з'їздах тощо, які були організовані і проходили на території СРСР та країн співдружності СНД (50 документів), країн Європи (108 документів), Америки та Азії (35 документів) [20]. Низка документів висвітлює співпрацю вченого з Хемніцьким та Дрезденським технічним університетами і металургійним інститутом в м. Ахен (Німеччина), Білостоцькою політехнікою (Польща), з науковими організаціями і підприємствами колишнього СРСР [21]. Видавнича діяльність вченого представлена 48 документами, серед яких – проспекти видань, видавничі угоди, службові записки, листування тощо [22].

Епістолярну спадщину А. О. Лебедева за 1981–2011 рр. сформовано у 35 справах і систематизовано за двома підрозділами: листи вченого та листи до нього. Серед адресатів і кореспондентів А. О. Лебедева – академік АН СРСР А. М. Балдін, професор Інституту океанології ім. П. П. Ширшова АН СРСР Г. І. Баренблатт, професори МДУ ім. М. В. Ломоносова

В. Д. Ключников, Р. О. Васін та В. С. Ленський, професор Палермського університету (Італія) Ф. Стассі, керівник секції закордонних зв'язків Білостоцької політехніки (Польща) А. Чех, професор Сіанського транспортного університету (Китай) Мао Хонг Ю, професор Сайтамського університету (Японія) Е. Шараторі, професор Техаського технологічного університету В. Левітас (США), директор Інституту механіки і математики Санкт-Петербурзького університету М. К. Чирков, професор Мюнхенського технічного університету Ліпман (Німеччина) та багато інших. Загалом листування представлено 64 документами [23].

До складу фонду увійшло також понад 70 фотодокументів, де відображено окремі моменти життя та діяльності А. О. Лебедева упродовж 1944–2009 рр. Це фотопортрети вченого, знімки з президентом НАН України Б. Є. Патеном та академіками Г. С. Писаренком і М. В. Новиковим, з учасниками Загальних зборів НАН України, з науковцями НТУУ «КПІ». Представлено фотознімки, на яких зафіксована участь А. О. Лебедева у роботі III Всесоюзного з'їзду з теоретичної і прикладної фізики, багатьох конференцій і симпозіумів, фотознімки А. О. Лебедева в робочому кабінеті та одній з лабораторій Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України в процесі проведення наукових досліджень. Є також фото, зроблені під час захисту дисертації на здобуття ступеня доктора наук, святкування ювілейних днів народжень, а також фотознімки з членами сім'ї. Найрідкіснішим є фотознімок А. О. Лебедева – учня 8 класу школи № 10 міста Києва разом з однокласником, який датується 1944 р. [24].

Невеликою, але досить різноманітною є низка документів, зібраних А. О. Лебедевим в процесі своєї наукової діяльності. Тут наявні наукові статті різних авторів за тематикою досліджень вченого за 1952–2011 рр., довідка про наукову та науково-організаційну діяльність Інституту проблем міцності у 1980–1984 рр., комплекс документів про розвиток Китайської народної республіки у 1980-ті рр., документи про висунення роботи члена-кореспондента НАН України професора В. С. Гудрамовича «Новітні вітчизняні засоби забезпечення навігаційної та експлуатаційної безпеки (Альгаір)» на здобуття лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки [25].

Отже, особовий архівний фонд А. О. Лебедева достатньо великий кількісно, різноманітний за видами та якісно інформативний за змістом. Документи, зібрані в ньому, висвітлюють науковий і творчий шлях видатного вченого, його значний внесок у розвиток механіки деформівного

твердого тіла, міцності матеріалів та елементів конструкцій як в Україні, так і за її межами, дослідницький хист і організаторський талант. Цей інформаційний комплекс слугуватиме повноцінною джерельною базою для досліджень, спрямованих на вивчення історії розвитку академічної науки в Україні загалом і розвитку такої наукової галузі як механіка зокрема. Він дозволяє досліджувати фахову наукову співпрацю і наукові зв'язки НАН України, участь провідних вчених НАН України в системі підготовки майбутніх наукових кадрів. Окремі групи джерел у ньому безсумнівно зацікавлять дослідників у галузі біографістики.

Список використаних джерел

1. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 420, оп. 1, спр. 72, 94.
2. Там само, спр. 9, 10.
3. Там само, спр. 84.
4. Там само, спр. 14, 19, 24, 31, 38, 59.
5. Анатолий Алексеевич Лебедев / Состав. : В. П. Ламашевский. – Киев, 2011. – 80 с.
6. ІА НБУВ, ф. 420, оп. 1, спр. 55.
7. Там само, спр. 25, 30, 50, 62, 74, 102.
8. Там само, спр. 129.
9. Там само, спр. 5–7.
10. Там само, спр. 116, 117, 124, 125.
11. Там само, спр. 138, 141.
12. Там само, спр. 132, 134, 139, 140.
13. Там само, спр. 120, 126.
14. Там само, спр. 131, 135, 137, 144, 164.
15. Там само, спр. 149, 151, 154.
16. Там само, спр. 133, 142, 147, 150.
17. Там само, спр. 143, 157.
18. Там само, спр. 133, 142, 147, 150.
19. Там само, спр. 182, 185, 188.
20. Там само, спр. 170, 173.
21. Там само, спр. 176, 183, 190, 193.
22. Там само, спр. 175.
23. Там само, спр. 197–232.
24. Там само, спр. 233–260.
25. Там само, спр. 261–266.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2016 р.

UDC 930.25:929Лебедев(477):531/534

Svitlana Starovoit,

Ph. D., Head of Department, Vernadsky National Library of Ukraine

Personal archival fond of the NAS of Ukraine academician A. O. Lebediev in the Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine

The article covers a personal archival fond of the National Academy of Sciences of Ukraine academician A. O. Lebediev, deposited at the Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine. We have revealed the history of the fond formation and presented a review of its documents divided into main topic sections. We have also analyzed their generic spectrum and the contents of different documental groups. We have proved that A. O. Lebediev personal documents complex is of high informational value and can be used as a source base for scientific research in the history of academic science development in Ukraine, more specifically, the scientific field of mechanics, professional scientific cooperation and scientific relationship of the NAS of Ukraine, the NAS of Ukraine leading scientists' contribution to the system of academic staff training. Separate groups of sources will certainly provoke biography researchers' interest.

Keywords: document, personal archival fond, National Academy of Sciences of Ukraine, A. O. Lebediev.

УДК 930.25:929Лебедев(477):531/534

Светлана Старовойт,

канд. ист. наук,

зав. отделом Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Личный архивный фонд академика НАН Украины А. А. Лебедева в Институте архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Статья посвящена личному фонду академика НАН Украины А. А. Лебедева, который хранится в Институте архивоведения НБУВ. В ней исследована история формирования фонда и сделан обзор вошедших в фонд документов по основным тематическим разделам. Также проведен анализ видового состава и смыслового наполнения разных групп документов. Доказано, что комплекс личных документов А. А. Лебедева обладает значительной информативностью и может использоваться как источниковая база для научных исследований, направленных на изучение истории академической науки Украины и непосредственно развития такой научной отрасли, как механика, предоставляет возможности для изучения научного сотрудничества и научных связей НАН Украины, участия ее ведущих ученых в системе подготовки научных кадров. Отдельные группы источников несомненно будут интересны для исследователей-биографистов.

Ключевые слова: документ, личный архивный фонд, Национальная академия наук Украины, А. А. Лебедев.